

A szociológia önmagáról

Mint bármelyik „fejlődésben lévő“ tudomány, a szociológia is önmagával van elfoglalva: hogyan definiálja önmagát mint tudományt, mint a társadalmi cselekvés hasznos eszközét, hogyan fogadtassa el magát.

A módszertani „önimádatnak“ sokféle oka lehet. Említsünk csupán kettőt. Az egyik mindjárt az előbb elmondottakhoz kapcsolódik: mennyit kell még megtennie a szociológiának a fejlődés göröngyös útján ahhoz, hogy a tudomány birodalmának egyenjogú állampolgárává válhassék? Másrészt itt van a szociológia párbeszéde a valósággal. Ez a párbeszéd nem mentes a meglepetésektől, a feszültségektől, egyszóval viszontagságos, néha meg egyenesen drámai. Itt van a valóságvallatás nem egy sikertelen próbálkozása, rejtett törvények és determinizmusok felfejtésének kudarca, mikor a valóság elrejtí elölünk igazi arcát.

Aztán meg a bizalmatlanság, amellyel az egzakt tudományok, a filozófia és a gyakorlat képviselői méregetik a szociológust. Nem csoda, hogy a szociológiának kisebbségi komplexusa volt és van, mely abban nyilvánul meg, hogy végtelenen kezdett gondolkodni önmagáról. Van olyan szociológus, aki összerokad a szociológiát ért vádak súlya alatt. Ellenfelei nyomásának engedve úgy mutatja be tudományát, hogy az maga az önostorozás. Efelé gravitál például Ion Natansohn *Sociologia in impas?* (Zsákutcában a szociológia?) című munkája.

Mások viszont ugyanezt a kisebbségi komplexust dühös és agresszív öngazolással kompenzálják. Öngazolásukat nehézkes és rejtjelezett nyelvi köntösbe bújtatják, mintha csak az olvasót akarnák megbotránkoztatni vele. Ilyen típusú az a válasz, amelyet George Gurvitch ad a szociológia bírálóinak.

Ez utóbbi válasszal a szociológus önmagának állít csapdát. Azt mondom, csapdába esik, mert a visszavágásnak ez az alapjában véve irracionális módja elhomályosítja a kutató tisztánlátását. A szociológus nem tudja többé tiszta fejjel kísérletezni, tudománya mire képes és mire nem, s ezzel azt az illúziót kelti, hogy a szociológia meg tudna oldani számos olyan kérdést, amelyekkel szemben, a valóságban, ma még tehetetlenek bizonyul.

Roth Endre óvakodik a végletektől. Nemcsak óvatoskodik, hanem sikerül is elkerülnie a csapdákat. A szociológiát lenéző vagy egyenesen befeketítő hitlenkedőknek — akik az utóbbi időben nálunk is hallatják hangjukat — nyugodt, egyszerű hangon válaszol. Hangjának szerénysége azokéval rokon, akik az igazság keresésével vannak elfoglalva. Mert — mint ez a könyv* is tanúsítja — az elemzésben elmélyülő szociológiai gondolkodás erejét, érvényét és következetességét nem helyettesítheti semmilyen nyelvi fenegyerekeskedés, áleredetiség, módszertani-episztemológiai fontoskodás, mely inkább a tudomány szellemétől idegen szenvedélyekről árulkodik.

Átlátszó magatartásából következik, hogy Roth Endre minden nézőpontnak megadja a neki kijáró tiszteletet, legyen az a nézőpont akár leghevesebb ideológiai ellenfelé is. Ennek alapján lassanként összeáll a kép: óvatos optimizmusa, melyet lépesről lépésre újabb ervekkel támaszt alá. Ez a derülítés ugyanakkor meggyőzően áll ki a szociológia explikatív és aplikatív értékei mellett.

Könyvének bevezetőjében Roth Endre tehát saját modelljét vázolja föl — igen alaposan és áttekinthetően, hogy aztán ebben az értelmező modellben helyezze majd el a felvetődött problémákat, így keresve rájuk magyarázatot. Ez a modell a társadalmi megismerés marxista magyarázatának leglényegesebb elemeire támaszkodik.

A szerző higgadt hangon bizonyítja a marxizmus logikai, értékbeli és történelmi elsőbbségét nemcsak az általános szociológia kialakulásában, hanem abban

* Roth Endre: Spre o sociologie a sociologiei. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1975.

is, ahogy ma a szociológiáról **gondolkozunk**. A társadalomfilozófiát szerinte sem tárgyi, sem módszertani tekintetben nem lehet azonosítani a szociológiával (a mi esetünkben: az általános szociológiával). A szerző kimutatja, hogy a marxizmus társadalomtörténeti felfogásában a megismerésnek ez a két szférája átfedi egymást, anélkül hogy összetéveszthetők lennének egymással. Roth realizmusa előnyösen határolja el magát minden olyan elgondolástól, amely a történelmi materializmust vagy egy, a szociológiától gyökeresen különböző társadalom- és történelemfilozófiára próbálja visszavezetni, vagy pedig egyszerűen azonosítja azt a marxista szociológiával.

Általános társadalomelméleti szinten a marxizmus tudományos felsőbbrendűsége, elméleti szilárdsága a „szociologizmus“ következetes alkalmazásában rejlik. Vagyis a marxizmus olyan ismérvekkel és kutatási eljárásokkal dolgozik, amelyek a társadalminak mint olyannak a lényegéhez tartoznak és amelyek lehetővé teszik a marxizmus megfelelően precíz elhatárolását a lét egyéb szféráitól.

A társadalomtudományokról való „reflexív“ gondolkodás szintjén, pontosabban a társadalmat tükröző elméletek eredetének és egymásutánosságának elemzésében a marxizmus fő erőssége a társadalmi-történelmi gyökerek (osztálygyökerek) meghatározó szerepének felismerésében rejlik. Ez a felismerés ugyanakkor nem vezet az eszmék mindent egyetlen okra visszavezető, determinisztikus felfogásához.

Ezt az elvi alapvetést Roth Endre árnyaltan és eredményesen alkalmazza nemcsak olyan érzékenynek számító kérdések tárgyalásában, mint az osztályérdekek, az igazság és a pártosság egymáshoz való viszonyának problémája, hanem a szociológia társadalmi funkcióinak elemzésében is. Ilyen elvi alapokon tudja Roth Endre elkerülni egyik vagy másik nem marxista szociológus önkényes és igazságtalan megbélyegzését. Így tud rámutatni arra, hogy az elemzett szerzők közül melyik mivel járult hozzá a szociológiai megismerés megalapozásához és fejlődéséhez.

Azért tértem ki szociológus kollégám munkájának erre a módszertani mozzanatra, mivel úgy látom, hogy a szociológusok a dogmatizmustól való félelmükben — nemcsak nálunk, hanem más szocialista országokban is — megfelekednek az osztályelv valódi heurisztikus értékéről a társadalmi eszmék vizsgálatában.

A marxista társadalomelmélet következetességét hangsúlyozva Roth Endre kitér a marxizmus kedvező visszhangjára korunk olyan tekintélyes értelmiségeinél, mint Aldous Huxley, C. Wright-Mills, Raymond Aron, Stefan Zeletin és még sokan mások. Említést tesz ezenkívül arról is, hogy a marxizmust kisebb vagy nagyobb mértékben a nem marxista szociológia is asszimilálta (az általános szociológia a szociológiáról való szociológiai gondolkodást is magában foglalja).

Roth Endre megpróbálja elhatárolni a „szociológia szociológiáját“ mind az ismeretszociológiától, mind a tudományozsociológiától, vagyis azoktól a társadalomtudományi ágaktól, amelyek a megismerést, illetve a tudományt általánosságban, a maguk totalitásában tárgyalják. Ugyanakkor a szociológia szociológiáját megkísérlti a társadalom-episztemológiától is elkülöníteni. Természetesen sokat lehetne vitatkozni az elhatárolás kritériumain. A fenti tudományágak közti határokat másképpen is meg lehetne vonni — és mások máshogy is vonták meg, mint Roth Endre. A szerző már említett realizmusát dicséri, hogy nem tulajdonít túlzott jelentőséget az ilyen elhatárolásoknak, ki tud szabadulni a túlfinomult módszertani tekervények bűvköréből.

Miután tisztázta a szociológiáról való reflexív gondolkodás tárgyát és kiterjedését, a szerző a szociológia tudománya egész sor központi problémájának adja főmör elemzését. Ilyen kérdések: a szociológia helye a társadalomban és a tudományos univerzumban; a szociológia tudományos státusa; szükségyszerű elszakadása a köznapi gondolkodástól; a szociológiai elmélet és az empiria viszonya; a tudomány és az értékelmélet viszonya a szociológiában; a szociológia társadalmi funkciói és a szociológus személyisége.

Különösen sikerülnek tartom a szerzőnek azokat a megállapításait, amelyekben leszámol a köznapi gondolkodás illúzióival, és kimutatja a velük való „episztemológiai szakítás“ szükségességét bármilyen tudományos megismerésben. Ezzel a véleményével Roth Endre nem áll egyedül. A társadalomtudományok olyan kortárs képviselőire hivatkozhat, mint Pierre Bourdieu, Louis Althusser és mások.

Roth Endre nem kerüli meg azokat a nehézségeket, amelyek a köznapi gondolkodás és a tudományos megismerés ellentmondásából fakadnak. Szerinte a szociológiai kutatásokban kitartó erőfeszítésekre és állandó ismeretelméleti éberségre van szükség ahhoz, hogy el tudjuk kerülni a köznapi gondolkodás bukta-
tót.

Kiemelném a szerzőnek a szociológiai elmélet és az empiria viszonyára vonatkozó gondolatait. Roth Endre jól látja, hogy a szociológiai megismerésnek több elméleti szintje lehetséges. Ezek közül is egy általános szociológiai elmélet szükségességét hangsúlyozza, amely nélkül elképzelhetetlen a szociológia tudománnyá válása és tudományossága. Joggal jelentheti ki, hogy „a következetes szociologizmusnak egy olyan mindent átfogó elméletre van szüksége, amellyel a társadalmat mint részeihez viszonyítva elsődleges egészt tudja értelmezni, mint olyan strukturális rendszert, amely több, mint részeinek összege”. (88.) Következésképp nem meglepő, hogy a kolozsvári szociológus elutasítja mindazokat a — főleg az Egyesült Államokban honos — felfogásokat, amelyek megfordítják a mikro- és makrostruktúra viszonyát.

Ilyen vonatkozásban a szerző árnyalt és igazságos kritikája empirizmusban marasztalja el a nem marxista szociológiát. Ugyanakkor felfigyel sok nem marxista szociológusnak arra a rendszeres erőfeszítésére, hogy kitörjön az empirizmus zsákuticájából. Érdekes és tanulságos, ahogyan Roth Endre a kapitalista országok nem marxista szociológiájának „fő veszélyeit” szembeállítja a szocialista országok marxista szociológiájának „fő buktatóival”. Ha — Bourdieu kifejezésével élve — a nem marxista szociológiában az epistemológiai csapdák ranglétrájának csúcán az empirizmus foglal helyet, akkor a szocialista országoknak a szociológiájában — Zdravomiszlov értékelése szerint — a fő veszély a szocialista országok valóságának alapvető tényeit nem ismerő álláspont. Roth Endre, ha jól értettük, egyetért ezekkel az értékelésekkel.

Különösen értékesnek tartom a tudományos értékelmélet viszonyával foglalkozó fejezetet. A szerző körültekintően jár el a tárgy és az alany viszonyának tisztázásában. Igényesnek mutatkozik e kérdésnek szociológiai megismerésében, a kérdés határozott és ugyanakkor rugalmas feltevésében és megoldásában, továbbá az elkötelezettség, az erkölcsi-politikai állásfoglalás és a tudományos tárgyilagosság kérdésében. Sikerültnek tartom ebben a fejezetben annak hangsúlyozását, hogy szoros összefüggés van az objektivizmus és a fennálló helyzet direkt vagy indirekt apológiája között. Az objektivizmust, az igazság—elkötelezettség, objektivitás—értékesítés kettősségét Roth Endre szerint csak úgy lehet meghaladni, ha szociológiai-lag megindokoljuk értékopcióinkat, hogyha abból, *ami van*, annak objektív tendenciáiból vezetjük le azt, aminek *lennie kell*. (134—137.)

Végül hangsúlyozottan eredetinek érzem a szociológia pragmatikus-mérnöki és orientatív-ideológiai funkcióinak, valamint a szociológiai ethosznak és a szociológus hivatásának szentelt elemzéseket.

Természetesen a szociológiát retrográd célokra is felhasználták és felhasználják, például a kapitalista viszonyok megszilárdítására. Ebből következik a szociológus óriási erkölcsi és tudományos felelőssége. Azoknak, akik — mint Peter Berger amerikai szociológus — azt állítják, hogy a szociológiai kutatások eredményeinek felhasználása meghaladja a szociológusnak mint szociológusnak, mint a tudomány emberének az érdeklődését, Roth Endre igen meggyőző válasszal szolgál; „A szociológus saját tevékenységének társadalmi következményei, éppúgy, mint bármely más tevékenység társadalmi következményei, kifejezetten szociológiai jellegű kérdések. Ahhoz, hogy ezeket megválaszolja, a szociológusnak nem kell mást tennie, mint következetesen végiggondolnia bármely tanulmányozott kérdést...”. Ha a szociológus így jár el, nemcsak hogy nem lépi át tudománya kompetenciáját, hanem elmélyíti saját területének tudományos elemzését. (153.)

Befejezésképpen: a szerzőnek teljesen igaza van akkor, amikor kimutatja az olyan felvilágosító jellegű nézetek illuzórikus jellegét, amelyek szerint a szociológia mint tétel-, igazság- és eszmerendszer képes lenne „fényének erejével megváltoztatni a világot...”. A szociológiai kutatás nem helyettesítheti a társadalmi valóság forradalmi átalakítását. Jelentősen hozzájárulhat azonban a társadalmi fejlődéshez, hogyha a forradalom szolgálatába áll. Ezt az utat követi a marxista szociológia.

Ion Aluás